

Н.А. Кірносова

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГРАМАТОЛОГІЇ В КИТАЇ: ВІД ДИНАСТІЇ ХАНЬ ДО СУЧАСНОСТІ

Китайська лінгвістична традиція є однією з найдавніших у світі, при цьому ліву частку її складають дослідження ієрогліфіки: більше тисячі років саме граматологія – наука про писемні знаки – заступала собою філологію в цілому. Тому, якщо поставити собі за мету подати короткий огляд історії граматології в китайській лінгвістичній традиції, найдоцільніше виділити в ній 3 етапи – традиційну, модерну й новітню граматологію. Перший з цих етапів є найдовшим – він складає ціле тисячоліття незалежного становлення й розвитку китайської науки про писемні знаки, після нього почнуться набагато коротші (порівняно з ним) етапи взаємодії китайської лінгвістичної традиції з іншими світовими традиціями. Розглянемо найбільш знакові роботи й ідеї кожного з трьох названих етапів.

Етап I.

Від давнини до 1919 року: традиційна граматологія.

Дослідження ієрогліфів у часи Хань.

Найбільш ранні дослідження писемних знаків у китайській лінгвістичній традиції виникли в епоху Хань і відбувалися в рамках протистояння двох методів тлумачення конфуціанського канону – “канонознавство за сучасною¹ ієрогліфікою” і “канонознавство за давньою ієрогліфікою”.

Перший з них дістав свою назву на підставі того, що його представники вивчали канон, відновлений після вогнищ Цінь Ши-хуана, який певний час передавався між конфуціанцями в усній формі, а потім був записаний поширеним в епоху Хань стилем *каншу* (тобто сучасним для тієї епохи ієрогліфічним стилем). Представники цього напрямку досліджень хоча й намагалися витлумачити насамперед думку Конфуція в каноні [Xu Shiyi 2009, 267],

однак робили це з точки зору своєї епохи, причому сучасні дослідники відзначають яскраво виражений творчий підхід ханських конфуціанців до тлумачення канону і менш яскраво, але достатньо сильно виражене релігійно-містичне забарвлення їхньої думки.

Другий напрямок виник після того, як на початку епохи Хань почали поступово віднаходитися оригінальні тексти канону, приховані свого часу простими конфуціанцями від виконавців волі Цінь Ши-хуана. При цьому виявилися й розбіжності між текстами, записаними з усної передачі, й цими оригінальними текстами. Розбіжності стосувалися не лише стилю написання ієрогліфів, а й змісту текстів, тому деякі вчені почали наполягати, що слід вивчати саме їх, причому не як думки Конфуція, а як історичні матеріали, що виникли в давнину й “обросли” коментарями, що прояснюють їхній смисл [Xu Shiyi 2009, 267].

Дослідження ієрогліфіки в ті часи мали компілятивний характер – їхньою метою було зібрати й певним чином упорядкувати масу використовуваних ієрогліфів, чим закріпити норми їхнього написання і вживання. Основною метою цих перших досліджень було розтлумачити ієрогліф, причому це стосувалося не лише знаків для запису повнозначних слів, а й службових, правда, для тлумачення останніх особливої актуальності набував контекст, адже їхнє значення можна було роз’яснити, тільки виходячи зі зв’язків між оточуючими словами, тож дослідження ієрогліфів на позначення службових слів до певної міри стали витокami граматичних досліджень у китайській лінгвістиці [Xu Shiyi 2009, 342].

Результатами перших досліджень були словники й підручники з ієрогліфіки, потреба в яких виникла і в зв’язку з не-

обхідністю тлумачення текстів. Першими підручниками, котрі створили для вивчення ієрогліфів, були, як відомо, “Текст Цан Цз’є” і “Текст цзіцзю”. Ці перші підручники мали синтетичний, а не аналітичний характер – вони являли собою тексти, кожний ієрогліф у яких визначався через своє оточення, тобто в контексті.

Автором “Тексту Цан Цз’є”, оригінал якого до наших днів не зберігся, був відомий міністр Цінь Ши-хуана Лі Си, якому було доручено об’єднати писемність новоствореної імперії. Зараз відомо, що твір міністра містив 3300 ієрогліфів, які склалися в текст із речень по 4 ієрогліфи і включали базові для свого часу знаки. Свою назву твір дістав за першими двома ієрогліфами – він розпочинався словами: “Цан Цз’є винайшов письмо...”

“Текст цзіцзю”, названий також за першими двома ієрогліфами, поєднання яких, втім, не становить смислу, й автором якого був Ши Ю, вже містив спроби класифікації знаків за сферою їхнього вжитку – твір мав 3 частини, перша з яких включала 132 прізвища, друга – назви побутових предметів, а третя – слова, які були в офіційному вжитку чиновників. Загалом у книзі, оригінал якої зберігся, міститься 2016 ієрогліфів, що їх автор спробував укласти в рядки по 7 одиниць, щоб їх легше було запам’ятовувати дітям. І хоча ці рядки не можна вважати осмисленими реченнями, які б виражали завершену думку, підхід Ши Ю все ж свідчить про настанову на синтез під час сприйняття писемних знаків у ті часи.

Нарешті, протягом епохи Західна Хань з’явився словник, укладений за змішаним, аналітично-синтетичним, принципом – він уміщав слова й подавав їхнє тлумачення незалежно від контексту, тобто не в реченнях, які б складали текст, а словниковими статтями. Це був словник “Ер’я” – “Наближення до правильної мови”, автор якого до цих пір не відомий. Саме в цьому словнику були зібрані й розтлумачені ієрогліфи з давніх, ще доцінських, конфуціанських текстів, і, очевидно, ця робота здійснювалася послідовниками Конфуція, тож тлумачення виконані саме в конфуціанському ключі – що відбилося на порядку подачі роз’яснень та способі класифікації слів [Xu Shiyi 2009, 315].

Основою об’єднання слів у певні групи

(словник складається з 19 розділів) було значення, тоді як основою розмежування груп стало виділення різних галузей знань, яке дає уявлення про тогочасну картину світу. Словник вміщує 4300 ієрогліфів, 2000 з яких зібрані в перших трьох розділах, що стосуються тлумачення канонів, решта 16 розділів вміщують знання природничого та соціального характеру. Цікаво зауважити, що принцип роз’яснень лексики в цих двох групах розділів відрізняється: у першій групі в словниковій статті до купи зібрані всі синоніми (незалежно від їхнього стилістичного забарвлення) і роз’яснені одним словом – зазвичай нейтральним і широковживаним; у другій групі до кожного ланцюга слів-синонімів подається визначення – як у сучасних енциклопедіях.

Сучасні дослідники вважають, що Ер’я було створено на основі тодішніх сенсорних знань, опрацьованих свідомістю в процесі аналізу та порівняння, що дало змогу виявити спільне в значеннях мовних одиниць, які ці знання передають [Xu Shiyi 2009, 315].

Проте Ер’я не охопив усіх ієрогліфів доцінських часів і не вмістив усіх сучасних ієрогліфів, тож, щоб зберегти актуальність, він потребував розширення. У 227–232 рр. (тобто вже в часи Тридержав’я) таку роботу провів філолог держави Вей Чжан Цзі, назвавши свій твір “Туан’я” (“Розширення норм”). До тексту “Ер’я” він додав 7000 ієрогліфів, які використовувалися в коментарях до канонічних текстів, а також в укладених на той час словниках, включаючи “Шовень”, про який мова піде далі, та “Фан’янь” (“Діалекти”), який у цій статті не розглядатиметься. Крім того, Чжан Цзі вписав багато давніх ієрогліфів, ще доцінських, які не увійшли в “Ер’я”, і в наш час його твір виступає критерієм для визначення часу створення багатьох нововідкритих текстів, а також містить окремі давні значення ієрогліфів, які вони мали в доцінські часи, а потім їх втратили, що дає змогу глибше тлумачити давні тексти.

Згодом “Ер’я” неодноразово ставав об’єктом студіювання і тлумачення. Особливо в епоху Північних династій, коли дослідження ієрогліфіки в герменевтичний спосіб було дуже популярним, до цього словника зверталось багато коментаторів, які висловлювали й різні версії тума-

чення знаків, зібраних у ньому, тож незабаром постала проблема узагальнити результати такої різнобічної коментаторської діяльності, вирішити яку взявся Го Пу (276–324), написавши свої «Примітки до “Ер’я”» [Guo 2011]. У своїй роботі цей філолог широко користувався діалектною й поширеною на той час “живою” лексикою, у зв’язку з чим на основі його твору в наш час можна вивчати еволюцію відповідних лексичних одиниць.

У часи суперечки між представниками “канонознавства за сучасною ієрогліфікою” й “канонознавства за давньою ієрогліфікою” з’являється тлумачний словник ієрогліфів “Шовень цз’єцзи” (“Роз’яснення простих ієрогліфів і тлумачення складних”) [Xu Shen 2006], який став віхою ієрогліфічних досліджень того часу і вважається не тільки першим справжнім ієрогліфічним словником у Китаї, а й першим спеціальним дослідженням писемності в історії всієї світової лінгвістики [Xu Shiyi 2009, 320]. Його цінність полягає в тому, що його автор – Сюй Шень (≈58 – ≈147) – вперше показав системність ієрогліфічного письма, а також сформулював положення теорії утворення ієрогліфічних знаків. Запропонований ним спосіб розміщення слів – за ключами, а під кожним ключем – за змістом – виявляє для сучасних дослідників цілісну картину знань об’єктивного світу в ті часи й погляд на світ тогочасних китайців [Xu Shiyi 2009, 321].

Під словом *вень* Сюй Шень розумів прості (неподільні на менші частини) знаки, здебільшого піктограми, а під словом *цзи* – складні знаки, які утворилися або з кількох піктограм, або з ключа і фонетика [Xu Shiyi 2009, 320]. У словнику зібрано й роз’яснено 9353 ієрогліфи, підставою для їхнього тлумачення є саме форма (зображення) знака, а вже на її основі розкриваються звучання й значення. Сюй Шень виділив 540 ключів, за допомогою яких і впорядкував усю цю масу ієрогліфів. Він виходив із принципу єдності форми й змісту ієрогліфа, тому, збираючи разом знаки подібної форми, міг показати, як ті чи інші зміни форми приводять до розвитку змісту.

Об’єктом тлумачення для Сюя Шеня була книжна мова доханських часів, однак він користувався здобутками обох напрямків канонознавства, тож, спираю-

чись на прозорі за смыслом місця канону й залучаючи мовний контекст, він робив свої узагальнення й розкривав внутрішні закономірності будови слова й знака значно глибше, ніж це було в Ер’я [Xu Shiyi 2009, 321].

Однак, оскільки система лексики не є закритою, “Шовень” не міг представити її вичерпно й надалі також потребував доповнень. Тож в епоху Північних і Південних династій філолог з держави Цзінь Люй Шень на основі “Шовеня” створив “Цзилін” (“Ліс ієрогліфів”), у якому загалом уже було зібрано 12824 знаки. Проте слід зазначити, що Люй Шень не лише доповнив “Шовень”, а й запропонував інші тлумачення значень окремих ієрогліфів, здійснивши, таким чином, корегування тексту Сюя Шеня. До епохи Тан обидва словники співіснували й рівною мірою виконували функцію довідкових джерел з ієрогліфіки, однак згодом оригінальний текст “Цзиліня” втратився і зараз відомий тільки з цитат у давніх джерелах.

Вдруге розширення змісту “Шовеня” було здійснене в епоху Суй філологом Яном Ченцінем, який додав у свою версію тлумачного словника, названого “Цзитун” (“Об’єднання знаків”), ще 4381 ієрогліф, а також розширив аспекти тлумачення, зауваживши всі три виміри знака – звучання, написання й значення. Ян Ченцін також вперше звернув увагу на полісемію знаків і почав подавати в роз’ясненнях до окремих ієрогліфів усі властиві їм на той момент значення, включаючи й непрямі (!), чого не було зроблено в роботах його попередників. Укладаючи свій словник, філолог не тільки спирався на “Шовень”, а й залучив також знаки з “Ер’я” з коментарями до них, а також здійснив своєрідне сортування знаків, що їх використовували у своїх текстах інші коментатори. Сучасні дослідники оцінюють коментарі Яна як “не обов’язково точні, але новаторські” [Xu Shiyi 2009, 339].

Тривалий період після епохи Хань – Північних і Південних династій – лінгвістичні дослідження перемістилися з площини ієрогліфіки в площину фонетики. Тому в цій статті, присвяченій історії граматики, не будуть розглядатися докладно такі значні лінгвістичні роботи тих часів, як “Примітки Чжена”, “Діалекти” Яна Сюна, “Роз’яснення імен” Лю Сі та інші.

Епохи Суй та Тан (VI–X). Вказані вище коментаторські напрямки протягом цих двох епох еволюціонували, а у філології в цілому почалося виділення спеціальних дисциплін, що зумовлювалося тривимірною сутністю головного об'єкта досліджень – ієрогліфа: його *форма*, *звучання* й *значення* стали тепер предметами досліджень окремих наук – граматики, фонології й семантики відповідно.

Потужною постаттю у філології цих часів був Кун Інда (547–648) з його роботою “Тлумачення П'ятикнижжя”, яка стала стандартом для герменевтичних досліджень канону й підручником, за яким не одне покоління вчених-конфуціанців готувалося до чиновницьких іспитів. Однак оригінальна діяльність Куна більше важить для історії граматики, ніж граматики, оскільки він першим почав зауважувати структурні особливості китайської мови, зокрема з'ясовувати значення й функції самостійних та службових частин мови, розрізняти перехідні й неперехідні дієслова, досліджувати синоніми й закономірності їхнього вживання в мові. Однак у цій статті він згадується тому, що використовував результати своїх, по суті граматичних, досліджень для досягнення цілей граматики – роз'яснення смислу ієрогліфічних знаків, використаних у каноні, оскільки з тих пір вони зазнали еволюції й обросли великою кількістю тлумачень попередників, унаслідок чого їхній зміст розмився й затуманився. У цьому контексті великого значення набуває ще й робота з узагальнення всієї накопиченої з приводу канону інформації та її “рафінація”, з успіхом виконані Куном.

Проте, крім авторських робіт Куна Інда, в епохи Суй та Тан тривало й укладання різноманітних словників, причому вони все більше спеціалізувалися, зважаючи на виділення трьох окремих дисциплін, про що було зазначено вище. Розглянемо досягнення кожного з напрямків.

Фіксація *звучання* ієрогліфів залишалася одним із найбільш складних завдань давніх філологів, однак і достатньо актуальним, оскільки тексти канону необхідно було вміти читати вголос, а для цього слід було знати вимову давніх ієрогліфів, які могли вже вийти з ужитку або ж змінити вимову. Одна з найбільш значних робіт того часу, яку варто тут згадати, – це “Словник

рим” Лу Фаяня, один з найбільш ранніх римівників, який зберігся до наших часів і на основі якого роблять висновки про стандартну вимову в столичному регіоні (м. Лоян) тих часів, а також вивчають еволюцію фонетичної системи китайської мови з доцінських часів до епохи Суй, адже словник Лу фіксує як давню, так і сучасну вимову вміщених у нього ієрогліфів [Xu Shiyi 2009, 346]. Поява римівників у ті часи визначалася суспільною потребою: як відомо, на іспитах на чиновницьку посаду вимагалось продемонструвати вміння складати вірші, – тож робота Лу знайшла своє продовження у творах багатьох інших дослідників, причому до їхнього числа додалися ще й японці, які в ті часи активно запозичували здобутки китайської культури, зокрема й ієрогліфіку, і для них також було надзвичайно актуально вивчати вимову ієрогліфів.

Звук цікавив і представників іншої спеціальної дисципліни, які за його допомогою тлумачили *значення* ієрогліфа. Для такого методу досліджень з давнини сформувався спеціальний термін – *звукозначення*, – який у попередні часи зустрічався навіть у назвах творів (наприклад, «Звукозначення “Ер'я”» Яня Чжитуя). Робіт, які, роз'яснюючи ієрогліфіку канонів, подавали звучання й значення слова в традиційній китайській філології, за весь період її існування накопичилося чимало, однак методом досліджень окремої дисципліни звукозначення стало в епоху Суй і пов'язується з ім'ям Лу Деміна (~550–630) та його роботою “Інтерпретація класики” [Lu Deming 2008], яка насправді являла собою не лінійний інтерпретаторський текст, а спеціалізований словник-довідник для читання конфуціанських та даоських класичних текстів, який зараз вважається прообразом сучасних лінгвістичних словників. На відміну від розглянутої вище дисципліни, звук у цьому разі аналізувався не для того, щоб виділити в ньому диференціальні елементи й правильно підібрати риму, а для того, щоб розрізнити *значення* ієрогліфа, тобто дослідження переміщувалося з площини фонетики в площину семантики.

Надзвичайно важливим методом звукозначення був для інтерпретаторів і перекладачів буддиських текстів, масовій появі яких в епоху Тан сприяло прихильне ставлення імператорів цієї династії

до буддизму. Зокрема, Сюань Їн близько 650 р. написав твір “Звукозначення священних книг”, де розтлумачив ієрогліфи з 465 буддійських творів. У 807 р. Хуей Лінь видав “Звукозначення усього канону”, де було вже розтлумачено ієрогліфи з 1300 творів буддійської тематики. Інтерпретуючи значення ієрогліфів, ці автори посилалися на старі й “авторитетні” словники – такі, як “Шовень”, “Цзитун” та ін., – а зазначаючи звучання, цитували поширені на той момент словники рим. Цінність цих буддійських словників полягає в тому, що вони, по-перше, упорядковували й роз’яснювали специфічні для буддизму терміни, які були запозичені в китайську мову із санскриту, а по-друге, вміщували багато розмовних слів, зокрема й таких, що лише нещодавно з’явилися в усній китайській мові й залишалися поза межами уваги дослідників канону.

Крім укладання специфічних словників, із буддизмом був пов’язаний і новий спалах інтересу до проблеми зв’язку мови й мислення в епоху Тан, причому особливу увагу авторів-буддистів привертала саме писемні знаки і їхнє місце та роль у процесі пізнання. Класики буддизму сприймали писемний знак як вказівник на значення, але в жодному разі не як носій значення чи, тим більше, заміник (еквівалент) значення. Їхнє розуміння сутності писемного знаку образно виражалося таким чином: коли одна людина пальцем указує на Місяць, інша людина розуміє, що їй слід дивитися саме на небесне світило, і ніколи не сприймає палець за Місяць, а, навпаки, побачивши Місяць, забуває про палець, яким на нього вказували [Xu Shiyi 2009, 361]. Отже, знаки мови – це “палець”, яким указують на певну інформацію, що перебуває поза мовою і мовними знаками і досягнути яку можна, лише відвернувши погляд від знаків на власний досвід. Таке розуміння мовних знаків буддистами виявлялося дуже близьким до сформованих на власне китайському ґрунті ідей даосів, до певної міри продовжувало й розвивало ті ідеї, і найбільш важливу з них – ідею про символічний, немотивований характер мовних знаків, відсутність органічного зв’язку між ними й інформацією, яку вони передають, відсутність, власне, будь-якої залежності між цими двома явищами та обмеженість можливостей мовних знаків

у процесі пізнання Істини. Філософами-буддистами епохи Тан вже висловлювалася думка, яку активно будуть осмислювати на Заході на початку ХХ ст. не лише науковці – лінгвісти, представники семіотики, – а й письменники (Ж.-П. Сартр у “Нудоті”, наприклад), – думка про те, що писемні знаки створюють ілюзорний світ між людиною й реальним світом і, таким чином, затуляють собою справжню істину, заважаючи її пізнанню. Як відомо, для того щоб змусити людину усвідомити рамки мови й спробувати подолати їх, у буддійській літературі сформувався окремий жанр коанів, однак докладніша інформація про нього вже виходить за рамки цього дослідження. Зауважимо лише, що буддисти не пропонували зовсім відмовитися від писемних знаків, адже без них неможливо було б передавати інформацію, вони наполягали на тому, що слід навчитися долати межі письма і виходити в простір безпосереднього сприйняття істини власним досвідом і переживанням [Xu Shiyi 2009, 366].

Нарешті, граматиологія в епоху Тан заявляє про себе як спеціалізована під вивчення *форми* ієрогліфа дисципліна появою нового типу ієрогліфічних довідників – збірок ієрогліфічних зразків (“Цзиан”). Першим такий збірник видав Янь Шигу (581–645) – виконуючи заповіт батька, він багато років збирав по різних місцях і різних книжках складні й маловідомі ієрогліфи, аналізував їхню форму й структуру, намагаючись прояснити витоки й еволюцію як їхньої форми, так і змісту й визначити стандартний правопис для них. Надалі такі збірки полилися в Китаї рікою, як можна образно визначити ситуацію тих часів, і на титульних аркушах деяких з них навіть значилися імена імператорів! Судячи з цього, потреба встановити норми правопису – а саме з цією метою випускали такі збірки – була в Китаї тих часів надзвичайно актуальною.

Коротко розглянемо зміст однієї з таких збірок, яку видав нащадок Янь Шигу в четвертому поколінні Янь Юаньсунь, спираючись на знамениту роботу свого прапрадіда. Робота мала назву “Ганьлу цзишу” (“Збірка простописів²”) і складалася з чотирьох частин – за кількістю тонів у китайській мові, тобто в кожній частині були зібрані ієрогліфи одного тону; у середині кожної з цих частин зна-

ки розташовувалися за ключовими графемами, а кожна словникова стаття, присвячена окремому ієрогліфу, містила три варіанти його написання – доступний, поширений і правильний. У першій названій формі ієрогліф представлявся в побутовому написанні, у другій – в офіційному, а в третій – у художньо-філософських текстах [Xu Shiyi 2009, 356].

Робота з нормування правопису була в часи Тан актуальною тому, що постала проблема обмежити кількість писемних знаків, зокрема, через ліквідацію різнописів. Робота з нормування ієрогліфіки продовжиться й у наступну епоху Сун.

Епохи Сун та Юань. В епоху Сун (960–1279) постала нагальна потреба відроджувати конфуціанство, оскільки в попередні часи³ воно “здавало свої позиції” іншим релігійно-філософським вченням – буддизму й даосизму. Сунські прибічники Конфуція взяли на себе сміливість не довіряти коментарям своїх прямих попередників і наважилися переосмислити канон, виходячи з потреб своєї епохи, – проінтерпретувати його в контексті співіснування з буддизмом і даосизмом. Особливою потребою для інтерпретаторів канону тих часів було залучення ідей і відкриттів інших двох вчень, зроблених у площині людського характеру, які ігнорувалися попередніми конфуціанцями.

У сфері досліджень звукового виміру ієрогліфа відзначається активна робота над новими словниками рим, зокрема на основі римівника Лу Фаяня в епоху Сун було видано “Розширений словник рим”, який потім ще тричі перевидавався протягом правління цієї династії. Новий словник уже містив 206 римованих парадигм (у Лу Фаяня їх було 193), в яких у цілому налічувалося 26194 ієрогліфи. Одне з його перевидань було здійснене Діном Ду й мало назву “Збірка рим”, у ньому містилося вже вдвічі більше знаків (53525) і було розширено фонетичний матеріал. У цей період також видавалися твори, які аналізували структуру рим, наприклад відомий твір “Дзеркало рим”, у якому міститься найраніша схема рим, що збереглася до наших днів [Xu Shiyi 2009, 374].

Показовим для епохи Юань виявився римівник Чжоу Деціна (1277–1365) під назвою “Рими Серединої рівнини”, в основу якого було покладено північні діалекти – як

відомо, саме в епоху правління монголів на окупованій ними Півночі розмовна китайська мова *байхуа*, яка формувалася на базі тамтешніх діалектів, дістала можливість глибоко проникнути в писемну мову, починаючи від офіційної документації до художніх творів у жанрі *цзюй*. Нагадаємо, що на Півдні Китаю, де тоді правила китайські династії, що відступили туди під натиском монголів, непроникний бар’єр між усним і писемним мовленням, заснованим на мові канону (тобто мові VI ст. до н.е.), продовжував зберігатися. Римівник Чжоу був утворений саме для потреб діячів мистецтва на Півночі, адже узагальнював приклади співзвучності з відомих творів у жанрі *цзюй* і подавав їх як стандарти “високого” мовлення. Цікаво, що у філологічній творчості Чжоу Деціна проглядає та сама настанова на перегляд авторитетів, що домінувала й у попередню епоху Сун, – він вважав, що писемність розвивається разом із суспільством, тому необхідно приймати зміни в ній і досліджувати їх, а не копіювати зразки попередників, як це робили автори римівників до епохи Сун. Діяльність Чжоу мала велике значення для подальшого розвитку північних діалектів на нормативній основі й поступового перетворення їх на базу офіційного, а потім і загальноприйнятого мовлення в Китаї.

Суголосно настанові на переосмислення коментаторської літератури в епоху Сун з’явилися дослідники, які розпочали вивчення (а не використання!) “Шовеня”. До цієї епохи твір Сюя Шеня багаторазово переписувався з метою його поширення, і в цьому процесі в оригінальний текст вкралися помилки або ж дехто з наступників Великого Лексикографа свідомо вніс зміни в оригінальний текст згідно зі своїм розумінням того чи іншого знака. Тож в епоху Сун виникла потреба впорядкувати увесь масив примірників словника, яка підштовхнула філологів до початку досліджень його оригінального тексту. Першими цю роботу розпочали брати Сюй Сюань (916–991) та Сюй Кай (920–974). У 986 році Сюй Сюань на виконання імператорського указу відредагував текст “Шовеня”, виправивши вульгаризми й помилки, за танською версією цього словника, укладеною свого часу Лі Янбіном. Редактор узяв на себе сміливість додати в оригінальний текст 19 ієрогліфів,

а також окремо доповнити словник (уже після тексту Сюя Шеня) ще 402 знаками, транскрипцію до яких він позначав за “Танським римівником” Суна Мяня. Саме цією версією “Шовеня” користуються і в наш час. Сюя Кая натомість більше цікавила сама система упорядкування знаків у “Шовені”, ніж його редактура, тож він здійснив подальше (після самого Сюя Шеня) узагальнення структурних принципів побудови ієрогліфа, об’єднавши 6 цих принципів у 3 пари й утворивши, таким чином, систему опозицій: піктограма – вказівний знак, ідеограма – фонетик та справжній – “фальшивий” знаки. Принципом утворення опозиції в цьому разі виявилася настанова знака вказувати на конкретне чи абстрактне поняття (*реальне* чи *ілюзорне* в термінології Сюя Кая). Цікаво, що в парі “ідеограма – фонетик” останній сприймався як такий, що вказує на конкретний (реальний) денотат – на звук. Що стосується так званих запозичених знаків (або “фальшивих”), то Сюй Кай також виділив у них опозицію “запозичення за значенням” і “запозичення за звуком”, на підставі якої можна було з’ясувати етимологію багатьох слів. В історії лінгвістики роботи братів називаються “Шовень” Сюя-старшого і “Шовень” Сюя-молодшого.

Лексикографічна робота в епоху Сун розвивалась і в напрямку створення спеціалізованих словників за типом тезаурусів, прототипом для яких став давній словник “Ер’я”. Ці словники цікаві тим, що дають уявлення про картину знань і специфіку мислення тієї епохи. Зокрема, у словнику “Пія” (“Доповнення норм правильної мови”), автором якого був Лу Дянь, у 8 категоріях подано 296 слів, у словникових статтях до яких вміщено цитати з класики, народні прислів’я, висновки про закони фізики, описи тварин, рослин тощо, при цьому джерелом інформації в більшості випадків були особисті спостереження, експерименти й висновки Лу Дяня [Xu Shiyi 2009, 380]. Цей же дослідник випустив і роботу під назвою «Новий зміст “Ер’я”». Дослідження таких словників дають змогу робити висновки про дію когнітивного механізму категоризації та її особливості в китайському мисленні епохи Сун.

Крім лексикографічних робіт, в епоху Сун почали з’являтися авторські наукові

дослідження, в яких також осмислювалася природа ієрогліфа.

Одним з найбільш значимих представників епохи, про якого слід говорити у зв’язку з дослідженням писемності в епоху Сун, був Ван Аньши (1021–1086) – політичний діяч, філолог і поет. Для історії розвитку граматики в Китаї особливе значення має його робота “Вчення про ієрогліф”, у якій він в оригінальний спосіб (що було в стилі його епохи) розглянув відношення між мовою й письмом. Оригінальність концепції Вана полягала в ідеї про те, що об’єктивні закономірності смислу можна з’ясувати через закони письма⁴. Ван Аньши вважав, що його твір (“Вчення про ієрогліф”) слід включити в канон шостою книгою й розпочинати з нього все навчання, оскільки людина, яка опанувала викладені в ньому закономірності функціонування смислу, можна вважати, на 90 відсотків опанувала закономірності життя (*даоде*) [цит. за: Xu Shiyi 2009, 376]. Осягати загальнофілософські істини через письмо Ван Аньши пропонував шляхом осягнення асоціацій, закладених у формі ієрогліфічних знаків, тобто смисл роз’яснювати через смисл [Xu Shiyi 2009, 377], тому прояснення значення ієрогліфів базувалося в його роботі на аналізі графічної складової ієрогліфа, звукова ж складова ігнорувалася. Втім, як виявилось, це тільки посприяло розвитку фонетичних досліджень, оскільки насправді значна кількість інтерпретацій Вана Аньши, в яких було проігнороване звучання, багатьом іншим філологам видавалася вимушеною, тож, опонуючи йому, вони почали заглиблюватися в дослідження зв’язків між значенням ієрогліфа та його звучанням. Однак, перш ніж представити ці роботи докладніше, слід сказати, що з лінгвістичної точки зору концепція Вана Аньши невисоко оцінюється й сучасними філологами, які також зауважують “притягнутість за вуха” й велику кількість “відхилень” від істини в його інтерпретаціях [Xu Shiyi 2009, 377], але, попри це, вони не применшують внеску знаменитого діяча епохи Сун, вважаючи, що на основі його філологічної роботи (оригінал якої, між іншим, не зберігся до наших днів) можна створити уявлення про культуру й життя суспільства тих часів, а також про індивідуальні особливості мис-

лення самого Вана Аньши, що дає змогу глибше розуміти інші його роботи на соціально-політичну тематику.

Із дослідженням площини звучання ієрогліфа, проте уже в епоху Юань, пов'язаний і видатний твір Лу Ївея "Мовні помічники" [Lu Yiwei 1998], присвячений службовим словам. Однак глибше з ним знайомство більше цікаве для історії граматики, ніж граматики, тому в нашому дослідженні він буде згаданий лише побіжно.

А серед тих, хто присвятив свої дослідження проблемі зв'язку знака і звучання, були брати Чен Хао та Чен І, а також Ван Цзишао. Міркуючи про те, чому Небо називається Небом (тобто чому для цього конкретного явища використовують саме таке сполучення звуків), брати Чени, власне, вперше поставили проблему мотивованості чи довільності мовного (а не писемного!) знака, тобто слова, і вирішили її тоді на користь мотивованості звучання, яке, на їхню думку, зумовлювалося ці речей чи явищ, а вже звучання, у свою чергу, зумовлювало поняття й ієрогліф на його позначення [Xu Shiyi 2009, 377]. Ван Цзишао був першим серед китайських лінгвістів, хто, досліджуючи ієрогліфи змішаної структури – які містять ключ і фонетик, – задовго до Ф. де Соссюра помітив, що писемний знак обмежується не лише рамками мови, а й самої знакової системи, складовим елементом якої він є [Xu Shiyi 2009, 377]. Він зауважив, що варіативність значень одного звукового комплексу системно відображається на формі ієрогліфа, що дозволило йому висунути теорію "правостороннього письма", тобто теорію про те, що значення складного ієрогліфа, який утворюється з поєднання ключа (зліва) і фонетика (справа), встановлюється саме за останнім, а не за ключем, який є лише вказівником на категоріальну віднесеність певної речі, але не діє для окреслення конкретного поняття, яке позначається ієрогліфом. Зауважимо, що в наш час китаєзнавці, особливо західні, продовжують вважати, навпаки, основним носієм змісту саме ключ, оскільки, напевне, в ньому зв'язок форми і значення більш очевидний.

Питання зв'язку мови й писемно-

го знаку в епоху Сун розглядалося і в площині досліджень *люшу*, тобто структури ієрогліфічних знаків. Свій внесок у розробку цієї проблематики зробили Чжен Цяо у творі "Стратегія *люшу*" та Дай Дун у роботі "Упорядкування *люшу*" [Dai 2006]. Перший з названих дослідників був автором двох досить близьких теорій – про генетичну спорідненість самих способів *люшу* і про систему дериваційних зв'язків між ієрогліфами. Другий дослідник – Дай Дун – спробував сказати своє оригінальне слово в дискусіях щодо тлумачення ієрогліфів і підлаштувати писемні знаки під норми *люшу*, при цьому йому довелося переписати по-своєму багато роз'яснень із "Шовеня" і не раз заперечити Сюю Шеню. Хоча за структурою твір Дая Дуна являв собою словник-тезаурус (а не лінійне викладення думки), в його словникових статтях відображені оригінальні дослідницькі методи автора: у порівнянні графічних варіантів знака в часи його написання на бронзових посудинах та в стилі *сяочжуань* дослідник розробив генеалогічну систему знаків, упорядковану за принципами *люшу*, і виявив вихідні варіанти ієрогліфів, у яких очевиднішою була мотивація, що й дало йому змогу виявити в "Шовені", так би мовити, граматичні помилки (тобто помилки у формі ієрогліфа), які суттєво впливали на тлумачення знаку. В іншій своїй роботі – "Інтерпретація через *люшу*" – Дай Дун сформулював думку про те, що письмо є вторинним щодо звукової мови, а писемні знаки є лише символами для запису звуків, оскільки ж ієрогліфи функціонують на задоволення потреб людства, які ускладнюються з кожним днем, то й вони, відповідно, постійно змінюються [Xu Shiyi 2009, 379], іншими словами, розвиток смислу звукових слів приводить до варіативних змін у формі писемних знаків. Таким чином, Дай Дун був прихильником такого методу дослідження ієрогліфів, який би в процесі розкриття значення певного знака враховував би як його написання, так і його звучання.

Дослідження Чжена Цяо та Дая Дуна в галузі принципів конструювання ієрогліфів (*люшу*) були продовжені в наступні епохи – Мін та Цін.

Продовження
в наступному числі журналу

¹ Мається на увазі сучасною для епохи Хань.

² Термін утворено за аналогією до українського слова *просторіччя*.

³ Мається на увазі епоха Тан (618–907) та короткий період правління П'яти династій (907–960).

⁴ Слід зауважити, що настанова з'ясувати об'єктивні закономірності зовнішнього світу була характерною для сунської науки в цілому, не випадково дослідники говорять про розквіт фізики в ті часи [Xu Shiyi 2009, 375].

ЛІТЕРАТУРА

- Dai Dong Liushugu*. Shanghai, 2006. (Упорядкування принципів побудови ієрогліфа).
Guo Pu Er'ya. Hangzhou, 2011. (Наближення до правильної мови).
Kangxi zidian. Shanghai, 2007. (Словник Кансі).
Lu Deming Jingdian shiwen xulu shuzheng. Beijing, 2008. (Інтерпретація класики).
Lu Yiwei Zhuyuci jizhu. Beijing, 1998. (Мовні помічники).
Ma Jianzhong Mashi wentong. Beijing, 2007. (Граматичний довідник пана Ма).
Meng Hua Wenzilun. Jinan, 2008. (Теорія письма).
Xu Shen Shuowen jiezi. Beijing, 2006. (Роз'яснення простих ієрогліфів і тлумачення складних).
Xu Shiyi Yuyan wenzi. Nanjing, 2009. (Писемні знаки).
Zhao Yuanren Yuyanxue lunwenji. Beijing, 2002. (Лінгвістичні записки).